Н. БІЛГОРОДСЬКИИ

Гормони й життєва діяльність організму.

I

Причина де-яких хвороб.—Подвійна роля органів «з зовнішньою секрецією».—Вплив «рудиментарного» органу на зріст організму. Побудник цукрової хвороби в [illegible] корисного творива.—Робота яєчника й вічні постаті кохання.—Перетворення самця на самця.

Серед рідких, але тяжких хвороб у людей відома, так звана, Базедова хвороба. У людини, що має, її випинаються очі, наче вириваючись з очних ямин; вохка шкіра хворого просвічується серце працює не регулярно,—дуже швидко, нерви зворушені до останньої степени. Через це виникає безсоння, тривожний стан, й инколи—й галюцинації; апетит і вживання їжі побільшується, а вага тіла зменшується. Дуже довго причина Базедової хвороби була невідома. Тепер дознано, що це захорування залежить від побільшеної праці борлакової залози (органа, що міститься у людини під гортанкою).

Існує хвороба й цілком протилежна Базедовій. Це—мікседема, слизнястий опух. Повільнення діяльности серця, брак апетиту, стовщення шкіри й т. инш.—ось явища, супровідні мікседемі. Тепер відомо, що повстає вона при зменшенні (атрофії) борлакової залози—при недостатній роботи тієї-ж самої залози.

Легко помітити схожість з мікседемою й в кретинізмові (недоумство маленькому зростові). Істотна ріжниця тут полягає в тім, що кретинізм не розвивається в смертельну форму, а перетворює людину—з раннього віку—в ідіота й ослаблює всі його почуття. Причина цієї хвороби, поширеної в де-котрих місцевостях, полягає в тім, що не дорозвивається та-ж сама борлакова залоза.

Це здалось би безглуздям два—три десятиліття перед сим. В той час і самі залози, подібні до борлакової, звались «неправдивими»; такі неправдивими,—що вони позбавлені виводних протоків, що ними справжні залози виділяють в організм (або з нього) перероблені ними творива. Недавні досягнення фізіології змінили погляд про значіння залоз без виводних протоків. Виявилось, что роля таких органів, що звуться залозами з внутрішньою секрецією, надзвичайно дивовижна. Взяти хоч-би прищитні лакові залозки, дрібнесенькі органи, що довгий час не звертали уваги карів. При ушкодженні або віддаленні їх з організму з'являється надзвичайно безпечніша хвороба—тетанія. Вона буває в супроводі корчів долішніх кінцівок, розмягчення косної тканини, відпадання нігтів і т. инш.

Яким-же чином залози з внутрішньою секрецією впливають так сильно на організм? Чи знаходить медицина засоби для боротьби з наслідками розстрою цих залоз?

Ні один лікар, що слідкує за успіхами науки, не почне вже ухилятись від відповіди на подібні питання. Вже відомо, що залози без виводних протоків постачають безпосередньо в кровоносні судини невидимі хемічні творива—гормони. При нормальному поступі гормонів в організм людина або звірина зберігає здоровля, міцнішає нормально, росте, множиться. Лишок або нестатки цих субстанцій викликають ріжноманітні недомагання, хвороби й передчасну смерть.

Збагнувши цю таємницю гормонів, вчені прийнялись за винахід засобів лікування для поповнення нормальної діяльности органів з внутрішньою секрецією. Знайдено, що в подібних випадках найбільше можна осягнути, давши в організм ті гормони, що їх не вистарчає. Для цього користуються препаратами (або витяжками) з залоз тварин. В порошках, таблетках, підшкірних вприсненнях гормони органів тварини переносяться в кров людини. І тоді приходить одужання. В инших-же випадках, коли захорювання являється в наслідок розрощення залози, доводиться частину її видалини віддаляти (хірургічно) або нищити промінням Рентгена.

Великий вплив гормонів на життєву діяльність організму виявляється не тільки при згаданих вище досить рідких хворобах. Ми зупинились на них в першу чергу тому, що ще в пам'яті теперішнього покоління лікарям лишалось тільки безнадійно руками розводити при тетанії, кретинізмові й т. п.

Численними дослідами доведено, що всі частини живого створіння підлягають чинності тих чи инших гормонів. Мало того—кожний з органів тіла, хоч би він мав і спеціяльне призначення (напр., слинна, погонична залоза, коса й инші залози), сам виділяє гормони. Таким робом залози з зовнішньою секрецією являються одночасно і органом з внутрішнім виділенням. Основна ріжниця залоз без виводних протоків від тих, що їх мають, полягає ось в чому. Секреція перших впливає ріжноманітно на організм; вона для них не другорядна справа, як у других, здібність виділення котрих незначна й одностороння. Винятком тут являються вище полові залози з їх надзвичайно важливою подвійною ролею. Про них ми поговоримо окремо.

Зупинимось на маленькій залозі, котрій не надавали ніякого значіння. Вона зветься гіпофізом (мізковий додаток). Її рахували просто рудиментарною, спадково одержаною нами й вищими тваринами від первісних наших тваринних предків і втратившою всяке значіння. Що-ж сталось? Фізіологічними дослідами встановлено, що ріст організму майже цілком залежить від діяльности мізкового додатку. Коли гіпофіз працює непрапорильно (надмірно), спостерігається побільшення росту—гігантизм. І нічого дивного в цьому немає. Від побільшеної діяльности мізкового додатку по всьому організмові розноситься кров'ю лишок гормонів, від яких залежить ріст комірочок шкіри й костей. При достаткові таких гормонів розплід комірочок збільшується, що також відбивається на розмірах організму. Протилежний наслідок буває від знищення в молодому віці часточки («переднього відділу») гіпофізу. В цьому випадкові жива істота зістанеться карликом.

Занадто напружена робота мізкового додатку у дорослої людини викликає хворобу—«акромегалію». Особливості цієї хвороби виявляються в виродливім розрощенні костей, утовщенні шкіри, завороті голови, скривленні й инш.

Отовщення тіла, розстрій поголовного апарату, забарення виникнення творив і багато инших хворобливих явищ також нерідко виникають в разі ушкодження або віддалення гіпофізу. В де-яких випадках щастить відновити правильне виділення органів цієї залози і слідом за тим приводить уздоровлення.

Наведених вище прикладів, здається, досить, щоб переконатись в найтіснішій залежності життєвих функцій від наслідків і двигунів життя—гормонів. Діяльність більшости залоз також знаходиться в обопільному звязкові по-між себе. Наведемо два приклади.

Французький вчений Клод Бернар довів, що коли зробити прокол в означеній точці довгастого мозку, то печінка починає виділяти в більшій кількості цукрівне твориво (глюкозу). Це, в свою чергу, викликає побільшений вступ цукру (через нирку) в сечу. Иншими словами—це приводить до найжорстокішого діябету (цукрової хвороби), що звичайно з'являється від розстрою підшлункової залози. Чи не відбувається в цьому випадкові подобного розстрою? Вияснилось, що вкол, подразнюючи надниркову залозу, при допомозі гормонів, впливає на печінку й підшлункову залозу. Коли така чинність оказується доволі значною—й виникає діябет. Лічничий засіб проти нього відкрито трохи більше року тому назад. Це—«інсулін». Його зміст—гормони в спиртовій витяжці з підшлункової залози тварин. При вмілому вприсненні інсуліна підшкірно його вплив виявляється вже через де-кілька годин.

Звернемось тепер до надниркових залоз. У людини їх дві. Ці маленькі органи ладні зробити не шкідливими бактерійну отруту й продукти виміну творив в організмі. Навіть страшна отрута очкової зміїї, проникаючи в ці залози, втрачає свою шкідливість. Разом з тим по твердженню де-яких фізіологів, зроблені нешкідливими тут отрутні творива перетворюються потім в один з видів гормонів—адреналін. Це й є той гормон, що подражнюючи підшлункову залозу викликає цукрову хворобу.

Одначе значіння адреналіну—не тільки в цім: він має чудову властивість—забарювати живчик. Така властивість забезпечила йому широке застосування при лікуванні шлункових хвороб, сечового міхура, матиці й инш.

Роля принирок не цілком ще вияснена, але все-ж таки відомо, що крім тільки-що вказаних властивостей, вони впливають на розвиток головного мозку й на діяльність полового апарату.

Переходимо тепер до огляду роботи полових залоз в царині внутрішньої секреції Як зазначено вище, робота їх взагалі—подвійна. Це значить, що вони служать для продовження роду й постачають кров особливими гормонами, що звуться генолами. В якій мірі відбивається на організмі вплив таких гормонів, видко з вислову славетнього фізіолога Рудольфа Вірхова: «жінка становиться такою завдяки своїй половній залозі. Все своєрідне в тілі й дусі, все, що в теперішній жінці становить для нас річ здивования й прваблення, як жіночість,—все це, в решті решт, являється функцією її яєчників».

Таким робом, робота яєчників, тоб-то виділення ними жіночих генол, вкупі з виділенням гормонів ядрами чоловіка, викликали в світовій літературі утворення вічних образів кохання Одісея й Пенелопи, Гектора й Андромахи, Трістана й Ізольди, Ромео й Джульєти, Германа й Доротеї.

Тепер рахують загально визнаним, що з'явлення бороди, усів і низького голосу у чоловіка, округлости грудей і стегон у жінки, рогів у оленяшиця, кольорового оперення у півня й тому подібні другорядні поголовні ознаки цілком залежать від діяльности генол. Якщо вивалашити живу істоту, то ці ознаки поволі зникають. Коли-ж, як доказано досвідами над птицями М. М. Завадовським, вивалашеній курці пересадити під шкіру поголовну залозу півня, то вона дістає і фарбу, й гребінь, і голос, і взагалі всю поведінку півня.

Перетворення роду може не скінчитись на цьому. Скільки місяців перед сим «Британська асоціяція допомоги науці» опублікувала дивовижний факт: колишня курка стала батьком багатьох здорових курчат.

II

Тимчасова залоза.—Чи можна вилікувати безпліддя в жінки?—Поголовні хвороби і уродства від неправильного виділення генол.—Наука на передодні завоювання тайнами смерти.—Геноли в боротьбі зі старістю.—Роля органів з внутрішньою секрецією в народнім господарстві.—Замісць висновку.

Досі ми говорили про постійні, що завжди знаходяться в організмі, залози з внутрішньою секрецією. Але в тілі жінки (й самиці молокосавця) являється часами особлива залоза, що потім втрачає своє призначення. Це так зване жовте тіло. Воно повстає на місці яйця, що віддалилось з яєчника, і після заплоду значно побільшується в розмірі. Підчас вагітности жовте тіло починає виділяти своєрідні гормони, що впливають на стінку матиці, притік поживної крови до неї й утворення дитячого місця. Крім того, ця тимчасова залоза, сприяючи нормальному стану дітородного апарату, перешкоджає утворенню нових яєць в період розвитку плоду.

Від обопільної чинности гормонів жовтого тіла надниркової залози розвиваються молочні залози й гальмується підчас вагітности виділення молока. Після пологів і відлучення дитини чинність жовтого тіла поволі зникає, й від цієї залози зостається лише незначний слід.

Вплив полових гормонів на життєву діяльність організму у жінок відбивається в більшій мірі, ніж у чоловіка. В світлі науки про внутрішню секрецію знаходить вирішення між иншим також важливе питання, як безпліддя.

Не тяжко уявити собі, як тяжко буває жінці, що мріє про дитину, і нездатність до родження дітей. І що найсумніше—це впевненість в неможливості використати який-небудь медичний засіб для виникнення вагітніння. «Не дає Бог дитини»—так звичайно здавна рішають маси питання про жіноче безпліддя. Але на протязі останнього десятиріччя вчені навчились штучно викликати вагітність у тварин при допомозі пересадки яєчників від однієї самиці до другої. Природньо, що успіхи ці примусіли наукових робітників замислитись, чи не можливо подібне приложити й на людині. І ось місяців п'ять—шість перед сим в німецьких медичних журналах з'являються повідомлення про перші досліди в цьому напрямкові німецького вченого проф. Бума. В клініці цього професора

(в Берліні) відбуваються, між иншим, хірургічні операції в місці матиці. Не рідко в таких випадках у жінок, придатних до родження дітей, доводиться виймати поголовні залози (при злосливих наростах, як пістрема матиці, а инколи при лагідних, що викликають значну кровотечу, при так званій фіброміомі). Проф. Бум зробив де-кілька спроб пересадки шматочка вийнятого яєчника жінкам, ща позбавлені можливости завагітніти. Цей шматочок вшивався в товщу стінки черева. В наслідок — починалась нормальна секреція поголовних гормонів, а вслід за тим при відповідних умовах,—і вагітність.

Майже одночасно з опублікованням наведених фактів стало відомо про досягнення другого німецького лікаря д-ра медицини Зіпеля: у жінок «з хронічною бездітністю», після пересадки їх-же власного яєчника[1] в м'яз черевної стінки, не раз спостерігались випадки вагітности. Зіпель стверджує, що бездітність його пацієнток залежала від недостатнього розвитку матиці, що залежало від недостатньої секреції генол. Як тільки пересаджений яєчник починав виділяти нормально ці необхідні гормони,— безпліддю приходив кінець.

Повторяємо, що це лише перші наслідки. Але тепер уже де-які лікарі висувають нову думку: обопільний вимін поголовними залозами між жінками, що у них ненормально вистигають яйця. При такому більш зручному, ніж спосіб д-ра Зіпеля, виміну,—заявляють вчені,—слабо працюючий яєчник може стати після пересадки цілком придатним викликати вагітність. В якій мірі виправдуються ці сподіванки,—покаже найближче майбутнє.

Відзначимо участь поголовних гормонів в однім із доволі дивних явищ.

Де-кому з читачів, певно, доводилось бачити жінок з вусами. Бувають і більш рідкі випадки, коли у жінок виростає ще й борода. З'явлення цих другорядних поголовних ознак чоловіка в жінки в таких випадках звичайно буває в супроводі погрубшення голосу, зменшення грудних залоз до чоловічих цицьок, припинення менструації й т. д. Дуже довгий час медицина не мала змоги з'ясувати подібні факти. Про боротьбу з ними тоді, звичайно, певно, чи хто серйозно гадав. Тепер-же відомо, що все це виникає від розстрою діяльности знов-таки яєчників. Річ в тім, що по свідченню славетнього професора Е. Штейнаха, **полові залози кожної людини й тварини, незалежно від полу, виділяють і чоловічі геноли.** Зрозуміло, що виділення чоловічих полових гормонів буває надто незначним у жінки й виявляється в ледве помітних волосках над верхньою губою (як усики). Це нормально. Коли-ж особливе захорування яєчника (в більшості кіста) може викликати припинення виділення жіночих генол,—з'явиться можливість збільшеної секреції чоловічих генол. В наслідок—вуси, борода, з усіма надзвичайно неприємними наслідками. Щоб позбавити таку жінку від не властивих їй чоловічих поголовних ознак, з успіхом приміняється нині хірургічне лікування яєчників.

Ще два дивних, зовсім недавно бувших загадковими, явища.

Перше—один з видів поголовних переворотностей: принада до осіб свого полу. Раніше такі переворотності відносились просто до

---

[1]) У кожної жінки є пара яєчників; при операції один лишається на колишньому місці в черевній ямині.

розділу найсоромніших злочинів і в багатьох країнах карались нарівні з кримінальними діяннями. В даний час доводиться не судити ці перевороти полового почуття, а лікувати їх. Виявляється, що потяг чоловіка до чоловіка—не що инше, як серйозна хвороба Виникає вона в тому разі, коли ядра чоловіка чомусь побільшено виділяють жіночі поголовні гормони, що викликають у нього жагуче почуття до чоловіка. Ясно, що оперативне втручання лікаря в цьому випадкові безперечно більш корисне й необхідне, ніж старий спосіб віднесення хворого в категорію відкинених під тюремні склепіння.

Скажемо тепер два слова про инше явище, яке є фізичним каліцтвом. Це—двуснастя, инакше зветься гермафродитизмом. Причина двуснастя—присутність в зародкові одного організму майже рівних частин чоловічої і жіночої поголовних залоз. Природньо, що одночасне виділення цими залозами майже однакової кількости гормонів обох полів повинно відбитись на перетворенні організму, що росте в гермафродита. Перевага в таких істотах тілесно-розумових властивостей одного з полів буде залежати від більш значної виділюючої (секреторної) діяльности чоловічої або жіночої поголівної залози. Питанням про усунення двуснастя в людини медицина зайнялась недавно й про досягнення на цьому шляху ще не відомо.

Гормони... Дрібнісінькі продукти внутрішніх виділень залоз організма. Більки-всього. А скільки справді таємничої сили, невідомих можливостей в цих продуктах. Скільки загадок життя вже розкрито біологами й лікарями після відкриття «внутрішньої секреції». І все-ж не стримане стремління науки до вияснення загадок природи все ширше й ширше зростає. Мало тепер науці заволодіти таємницями життя, в загальноприступнім розумінні цього слова. Біологія, сама назва якої говорить, що вона займається вивченням живих організмів, приступає до перегляду питання про смерть в природі.

Торік опубліковано славетні досліди російських професорів Н. К. Кольцова і А. С. Догеля. Ці вчені підтверджують, між иншим, що після так званої смерти у багатьох органах проявляється інстинкт до життя. Глибокі шари шкіряної тканини у закляклого мерця при сприятливих умовах можуть побільшуватись в рості; у поголених мерців иноді виростає борода. Багато вирізаних з мерців органів під впливом Рінгер-Локовської рідини (розчин солей і виноградного цукру) зненацька оживають. Більше—більше. Всесвітньо-відомі досліди Н. П. Кравкова показали, що залози мерця виробляють в таких умовах означені гормони: наднирки—адреналін, а підшлункова залоза—гормони цукром подобні до інсуліну. А вже-ж це—початок тільки дослідів. Поки що пощастить «воскрешати» окремі частини організму. Але змагання робітників науки направляються й в бік вивчення умов, при котрих можливий був «після смерти» одночасно скількох (а в майбутньому—і всіх взагалі) померчаних тканин.

Вглубитися в вивчення цього питання—значить зрушити на шлях штучного викликання життєвої діяльности гормонів залоз, що оживають. Але й це—не все. Люди навчились хемічно (в лабораторіях) приготовляти деякі з продуктів залоз з внутрішньою секрецією—адреналін. Коли-ж

буде глибоко вивчено взаємну чинність ріжнородних «післясмертних явищ життя, коли хемічним способом стане вироблятися любий гормон, тоді питання безсмертя вирішиться остаточно.

Само собою зрозуміло, що «про вічне життя» теперішні покоління можуть тільки мріяти. Зовсім инакше справа стоїть з продовженням життя. Всім відомо, хоч і по чутках, що «омолодження»—зовсім не міф. Зі старістю можна боротись скількома способами. Перший спосіб в приміненні до людини, полягає в перев'язці насінньо-виводних протоків поголовних залоз. Коли перев'язати (можна й перерізати) протоки одного з ядер, то вироблення насіння в ньому припиняється, але проте збільшується вступ в кров поголовних гормонів. А ці гормони, геноли, що не вистарчають старим, і роблять найбільший вплив на працю всіх органів тіла. Після нескладної операції «омолодження», багато застарілих органів стають цілком працездатними; на місцях, що вилисіли, повертається рослинність; згасла поголовна діяльність має більшу силу.

На жаль, подібну операцію не можна примінити до жінок, що у них яєчники лежать в глибині черевної ямини, не мають виводних протоків. Правда, досліди з впливом промінів Рентгена на поголовні органи жінок дають наслідки омолодження, але в меншій мірі, як у чоловіка.

Тільки що описані способи омолодження примінено австрійським вченим Штейнахом. Наш земляк проф. Воронов (що мешкає у Франції) і його асистенти користуються иншим способом. Замісць перев'язки насінних виводних протоків Воронов пересаджує людям поголовні залози мавп. Наслідки в більшості бувають такі-ж, як і у Штейнаха. Ріжниця буває иноді в тому, що поголовна сила оперованих не повертається, між тим як розумова діяльність і загальнофізична сила підвищується в більшій мірі, ніж у пацієнтів проф. Штейнаха.

Років півтора перед сим стало відомо про використання американськими лікарями нових засобів омолодження. Це заміна поголовних залоз у старих молодими залозами свіжих мерців, а також—пересадка частки ядра тварини чоловікові.

З наведених прикладів ясно, що в справі боротьби зі старістю головна роля відводиться життєвій діяльності продуктів внутрішньої секреції поголовних залоз.

Все, про що ми вели бесіду тут, торкалось участи гормонів в житті окремого організму й охорони здоровля всієї людности. Одначе, вплив цих чудових животворчих творив може відбитися й на економіці нації.

Пояснимо.

Відомо, що ріст волосяного покриття дуже залежить від діяльности генол, тоб-то полових гормонів. При ушкодженні чим-небудь секреції якого-будь вида цих гормонів навіть і у жінок можуть вирости вуса, борода. Повстає думка: чи не можна штучно викликати секрецію гормонів в бажаному напрямі у тварини для того, щоб подвоїти або потроїти

густоту його шерсти. Досліди Воронова дали позитивну відповідь на таке питання. В Алжірі, по пропозиції французького уряду, уже відбуваються операції над багатотисячними отарами овець для утворення породи з густою вовною. В ближчі роки це відіб'ється, певно, на розвиткові текстильної промисловости Франції.

У нас в СССР провадяться інші роботи по використанню досягнень науки в царині внутрішньої секреції у тварин. В м. Твері фізіологічна лабораторія імени академика Павлова провадить омолодження коней при допомозі пересадки в старий організм шматочка поголовної залози від молодого коня. В наслідок відроджується працездатність і витривалість коней, що має безумовно велике значіння в сільськім господарстві...

* * *

...Через кожні два—три місяці спеціяльні журнали, а потім газети й популярно-наукові видання повідомляють про яке-небудь нове відкриття в царині діяльности гормонів. І цілком зрозуміло, що в начеркові, що кінчаємо, не вичерпано багато питаннів, що сполучені з працею органів виділення, багато з котрих рахувалось колись «неправдивими» залозами. Нашою метою було—познайомити читачів з найбільш характерними й до того-ж способними зацікавити нефахівця фактами впливу гормонів на життєву діяльність організму.

Про найновіші досягнення в зачепленій нами галузі природознавства й медицини «Червоний Шлях» буде вчасно знайомити читачів в підвідділі журналу під рубрикою «Наукові Новини».

Жовтень 1924 р.

Б. НАВРОЦЬКИЙ

Поезія і музика.

Питання про взаємини між поезією й музикою довгий час було суто академічним питанням. Вважали, що обидві галузі мистецтва належать до групи «тонічних» своєю формою, різко відріжняючись своїм змістом. Але за останні часи питання це набуло зовсім иншого освітлення. З одного боку, появилися змагання поезію орієнтувати на музику, з другого боку, в галузі музики почали проявлятися принципи, близькі до принципів поезії. З одного боку, ще Верлен проголосив для лірики закон «De la musique avant toute chose», з другого боку, в спробах зародження музичної драми, напр., Вагнера, почали вбачати орієнтацію на поезію. В музичних схемах навіть Скрябіна де-котрі бачать прояв статичности, ніби запозиченої в поезії з її зоровими образами, в протилежність тому потягові до музичної динамічности, що помічається в поезії.

Особливо яскраво визначаються тенденції зближення в галузі поетичного й музичного футуризму. Поетичний футуризм, а ще раніше символізм, намагається піднести значність поетичного звучання за рахунок ущемлення «ідеології» слова, за рахунок висування «заумного» язика. Слідом за поетами йдуть і теоретики, які доводять, що справжнє сприняття естетики віршу можлве лише при слуханні віршів на чужоземній незрозумілій мові коли нам ані трохи не заважає зміст мови. Сабанеєв у «Музиці мови» вимагає від поетів, щоб віднині вони були не тільки творцями графічних віршів, але й інтонацій.

Музичний футуризм характеризується між иншим змаганнями знищити загальноприйнятий темперований лад намагаючись замінити його надто складнішою системою звучання. Які-б не були невдалі змагання створити «музику шумів», але вони симптоматичні. До цього часу головна відмінність мовного звучання від музичного полягала в особливій культурі шумів, що серед них розпливалася й губилася для нашого слуху мелодія тонів, мелодія голосних елементів. У своїй статті «Мовна інтонація та музика» (№ 6—7 за 1923 р.) я намагався підкреслити своєрідність мовної музики в цьому розумінні. Там же я вказав на те, що можна почути голоси тих, які хочуть у складності музичних явищ мовного звучання бачити не стільки матеріял відмінностей музики мови й музики взагалі, скільки ідеал, що до нього повинна прагнути музика. Складність й инших ритмічних, мелодичних явищ у музиці народньої пісні й музиці мови здається таким дослідникам саме складністю, а не музичним примітивом.

Пам'ятаючи, що дійсне завдання наукового аналізу полягає насамперед у з'ясованні причин виникнення тих чи инших явищ, спробуємо розібратися в тім, що спричиняється появові такого взаємного потягу

Найбільш знаменний матеріял для висновків дає, як побачимо нижче, обслідування питання з боку поезії. Не треба бути великим знавцем, щоб відчувати, що є значна доля правди в змаганні відродити колишню напівність поезії й музично-інтонаційну значність мови. Мова наша зробилася вбога в музичному відношенні й «суха» в емоційному через засилля графічної книжкової мовної культури. Отже це змагання відродити колишню «музичність» мови є спроба реставрувати співвідношення далекої минувшини. Але вузол развязання цього питання полягає в тім, наскільки можливо й мусово чинити таку реставрацію. Де тут грань між регресом у реакційному русі до первісного «балакання», хоча-б і багатого в ритмічному й мелодичному відношеннях, але вбогого на образи й ідеї,—і прогресом у революційному змаганні підновити звукову виразність, а разом з нею й емоційну значність мови й поезії?

Звернемося насамперед до розгляду поезії, бо-ж вона в значній мірі є творча лабораторія мови взагалі, звязана з нею ланцюгами покревности в своєму походженні і в сучасному її розвиткові. Поезія є синтетичний рід людської творчости, бо в н й знаходять застосування всі основні моменти людського світосприймання: в ній є й ідеї, і образи, і інтонація, т. т. сукупність суто музичних моментів звучання. Крім того, поезія є галузь мистецтва, т. т. становить собою природньо модифікацію тієї основної сутности, що лежить в основі мистецтва взагалі. В сучасний момент наука остаточно спинилася на тому, що сутністю мистецтва є образно-асоціятивне думання. Образно-асоціятивне думання в ході історії думки виявляється, як родоначальник логічного, але не знищується з виникненням останнього. Бувши за «молодшого» (виразністю) «брата» суто логічного воно сильне через свою близькість до конкретности й цілковитости життєвого світосприймання. Через це в цілій науці життєвих випадків воно буває тією єдиною формою думання, що її можна застосувати, коли з ріжних причин в даний момент неможливий або непотрібний раціональний логічний аналіз.

Образно-асоціятивне думання, що культивується в мистецтві, важливе тим, що через нього людина вперше виявляє для себе кожен новий «об'єкт знання», який уже потім точніше визначається й пояснюється через логічне думання в поняттях. Людина спершу мріє й фантазує в своєму мистецтві про килими-самольоти, а потім утворює конструкцію й поняття повітроплаву. Образно-асоціятивне думання инакше фантазія, служить для встановлення первісної подібности того нового, що пізнається, з раніше пізнаним, але робить це примітивно, бо не має в собі культури вбачати ріжниці. От чому мистецтво й фантазія нічого не доводить, а лише «показує», часто дуже сміливо об'єднуючи в одній ознаці випадкової подібности дуже віддалені речі. Так, напр., з образу «сонце-колесо», зґрунтованого на простій і неперевіреній асоціяції зовнішньої подібности округлої форми, виникає міт про Фаетона й уявлення божества, що їздить небом творить день і ніч. Через це суто раціональне значіння мистецтва й фантазії порівнюючи невелике, бо-ж ¾ його образів не виправдують себе більш-менш, наштовхуючи людську думку на низку забобонів і недоладностей. Проте без образу з його неточністю але й живістю виявлення, не може бути й науки: поняття є, як установлює експериментальна психологія[1]) образу,—прояснення відповідних образів. От чому судьби мистецтва

[1]) Див. Біне. Психология умозаключения. 1914. Peillaube. Les images. Paris, 1918 г.

звязані із судьбами і науки: сучасна криза соціяльного світосприйма позначається й в науці й в мистецтві. Цей момент особливо важливий розгляді сутности поезії, бой-ж вона є галузь мистецтва найближча науки своєю організацією.

Образи, що в них відбувається асоціятивне думання в мистецтві, бувають трьох виглядів—зоровий, слуховий і моторний. Кожна галузь мистецтва культивує той чи инший вигляд образу, або їхню комбінацію малювання—зоровий, музика—слуховий, танки й мімодрама—моторний. В решті галузів мистецтва ми бачимо комбінацію всіх трьох вигляді образів. Поезія, як найскладніша й синтетична галузь мистецтва, поділяється на окремі форми, де комбінуються образи в ріжних відношеннях в епосі ми маємо комбінацію зорового й слухового образів, у ліриці те саме співвідпошення, але з більшою виразністю слухового, в драмі, взята у її сценічному вигляді, привходить і моторний образ.

З другого боку найбільше із зорового образу виростає поняття через те роман, де зоровий образ дано в найближчому до поняття вигляді, стоїть на границі між мистецтвом і наукою. Крім того, доводиться взяти на увагу те, що кожен рід літератури прагне до що-раз більшого відокремлення, до що-раз більшої спеціялізації. Театр намагається стати за цілком окрему галузь мистецтва й скорити собі драматичну літературу. боротьба з «літературою» в театральній царині за біомеханіку знаменує змагання настільки високо піднести значність моторного образу в театральному мистецтві, щоб зоровий образ драматичної літератури посів проти моторного друге місце. Лірика аналогічно намагається висунути значіння слухового образу, скоривши йому зоровий.

В нашому питанні найбільше значіння має лірика, де слуховий образ виявлений особливо дужо. Проте не можна відразу-ж не помітити, що й у ній зоровий образ так чи инакше є, так само, як слуховий у драматичній літературі й романі. Крім того, треба відзначити, що в літературі взагалі зоровий образ оброблюється з розумінні його абстрагування: типові й символічні образи романів і взагалі значних літературних п'єс ми «уявляємо», т. т. вони вбачаються вже умозірним шляхом. В цьому розумінні вони на межі до поняття й дуже відходять від елементарного зорового образу в малюванні з його наочністю й апеляцією просто до зору. Тому ми говоримо, що епос культивує зоровий образ, то тільки тому, що в основі його типових, умозірно уявлених образів лежать, як матеріял, насамперед, зорові образи: мисленно уявляючи собі образ гонти з Шевченкових «Гайдамаків», ми маємо собі його насамперед шляхом зорового й внутрішнього зору). В ліриці, перш за все через невеличкий розмір її п'єс, ми не маємо такого широко розгорненого моменту абстракції образу: його можна спіткати тут в «купюрах» окремих образних слів і висловів, наочніших і менш уявних, ніж у типах роману, ліроепічних поем. От чому слуховий образ має змогу більше розвинутися у ліриці.

Отже ми бачимо, що фактично розвязання порушеного питання зводиться, власне, до розвязання питання про можливе й мусове панування слухового образу в ліриці.

Історично справа стояла, видимо, так, що слуховий образ превалював над зоровим. Досліджування історії лірики всіх народів показали з безперечністю, що первісна лірика зводилася, власне, до пісні, де текст

травав мізерну й незначну ролю. Бюхер наводить приклади пісень китайців-човнярів, які співають у такт гребіння hei—ho, hei—han і т. д., пісні фелахів-човнярів які співають: Solo. He! Il Faium baladac ia—rum. Coro: He, he, il Faium valadac і т. д. Веселовський указує приклад індійців Гвіяни, що співають односкладово: heia, heia і т. д.... Таким чином ми бачимо, що спершу тексту, власне, майже немає в нашому принаймні розумінні цього слова, а потім він виникає, як кволий і непевний парост майбутнього розвою. Дальший розвій приносить із собою ускладнення тексту й занепод мелодії. В основі билін лежить так звана ліро-епічна кантилена, т. т. пісенька, де текст виявлений слабо й підлеглий мелодії; найстародавніший запис такої кантилени для наших билін відноситься до епізоду перемоги князя Мстислава Вдалого над польським королем Лешком, записав її польський літописець Длуґош (XII ст.): в ній усього три фрази: «О пресвєтлое солнце, князь Мстіслав, побєдітель ляхов, слава тебє»! Очевидно, що при виконанні її головну ролю відогравала мелодія. Можна спостерігати цілу низку й переходових моментів. Так, напр., історична пісня про Ксенію Годунову, що її записав Джемс (англ. крамар, який жив у Москві за царя Олексія Михайловича) становить собою типову балібну пісню стилю «Плачу Ярославни». Очевидно Джемс захватив її ще в той момент, коли її напівна лірична форма була дуже сильно виявлена.

Всі народні пісні увіходять у це коло, бо дальше утворення билін і епопей відбувається на основі лише суміруванння цих окремих «рапсодій». Билина за загальним правилом має ще високо розвинену мелодію, але в багатьох випадках вона переходить уже до речитативу. Текст, що завойовує собі права, часом просто відривається від усякої мелодії і тоді отримуються нові переходові форми, відомі, напр., у старо-французькому епосі під назвою cantefable. Типовим прикладом його є старо-французький казковий роман про «Окассена й Ніколетту», де над кожним розділом надписано або: Or se cante (тепер співають), або: Or dicut et coutent (тепер промовляють). В німецькому епосі цьому відповідає термін: singen und sagen.

Первісна лірика не є лірика в нашому розумінні слова, бо з одного боку вона—просто вокальна п'єса, з другого боку в рямцях цієї п'єси йде й формування епосу: лицарський роман, як ми бачили на прикладі «Окассена й Ніколетти», часто ще співають.

Тут треба згадати, що згідно з досліджуваннями первісного мистецтва ми не знаходимо спершу сутих галузів мистецтва: всі вони дані в нерозривнім життєвім звязку між собою. З'ясовується це саме тим, що закон розвитку мистецтва є закон його ступневої диференціяції, в чому воно проте не відріжняється від науки, техніки й т. д.

Первісні пісні замикаються найчастіше в коло так званого синкретизму обрядової єдности, де вони бувають звязані з драмою, танками й культом у його чистому вигляді, див., напр., весільні обряди в ріжних народів. З первісної примітивної пісні шляхом її розкладу й дальшої культури диференцюється, з одного боку, епос з його ускладненням тексту, з другого боку—драма й вокальне мистецтво, з третього боку—графічна лірика з її рештками ритму й мелодії.

Але довгий час кожна галузь мистецтва зберігає сліди колишнього звязку з другими в обрядовому синкретизмі.

Сучасна графічна лірика з її напівністю і є приклад відгуків колишнього «симбіозу» з вокальним мистецтвом і музикою. Ще Вестфаль, виходячи з розгляду походження книжкової лірики з пісенної, вказав, що її ритмічна будова є спадщина пісенних і танкових ритмів. «Звичайна строфа, що складається з 4 віршів, з 4 наголосами в кожному, з перехресними римами і, значить з поділом на два періоди, має схожість із звичайною будовою пісенних і танкових мотивів (напр., вальсу), при якому 4 такти (в поезії—стопи) утворюють довершений мелодичний ряд. Два ряди об'єднуються в період, а 4 ряди, об'єднані парами, утворюють замкнене мелодичне коло, після якого мелодія повторюється спочатку»,— каже пр. Жирмунський («Композиція ліричних віршів», стор. 13).

Німецька праця Вімайра, яка не-що давно вийшла з друку, намагається хоч і не зовсім удало, вбачити паралелі поетичної композиції в музиці. Але, як би там не було, безсумнівно те, що ритм книжкової лірики є спадщина ритму пісенної.

В цьому розумінні можна сказати, що в пісенній ліриці слуховий образ, виявляючись насампред у формі яскраво визначеного «ритмічного жесту, превалював над зоровим.

Звідци така невідповідність вражіння при слуханні багатьох народніх пісень і вражіння від читання їх, коли вбогість і елементарність тексту не в силі створити дійсно яскравий образ, у даному разі зоровий.

Довгий час ритми книжкової лірики перебувають у принциповому спорідненні з пісенними, але ступнево намічається разходження й у принципах. Так антична метрика з її основою—зміною довгостей і короткостей— надсилає нас до принципів музичного ритму з його характеристикою довгосними відношеннями.

Перехід до ритму, збудованого на наголосах, руйнує цю близькість ритмів книжкової й пісенної лірики.

Далі відокремлення починає йти швидким кроком. Врешті ми докочуємося до «дольників» vers libr'у. Проте лише звичка до чужих, власне, нашому віршеві метричних схем античности змушує нас не помічати, хоча-б і складної, але-ж певної ритмічної композиції в vers libr'і. Жирмунський ясно показав, що синтаксичний поділ віршу є одночасно й інтонаційний поділ і поділ що-до розуміння. За класичний зразок аналізу ритмічної композиції vers libr'у є його приклад—аналіз «Олександрії» Кузьмина, де три строфи утворюють єдине інтонаційне й тематичне ціле.

Ще складніший приклад такої композиції є початок поеми Олеся «Що року»... А: Снігу, ой снігу якого!..

В { В білих снігах потонули
Гори, степи і долини...

1 : { Наче чекаючи любого гостя якогось
Радий господар
1 Свитку свою розіслав по дорозі,
2 Свитку свою з найбільшої вовни,
3 Свитку свою ненадівану й разу.

2 : Наче тут паслися гуси уранці,
Скублись, кричали,
І пух свій розкидали білий.

3 : Наче тут віяли тихо вітри,
Віяли тихо й несли
Хвилі вишневого цвіту.

4 :
Наче якась багатирка свавільна і горда
Всюди розкидала рядна й полотна:

I «Гей, мов, дивуйтесь,
І заздріть сусіди!

II В кого з вас скриня повніша в коморі!?
Хто тут посміє з вас вийти і крикнуть:

a «В мене добро моє,
виткано тонше!

b В мене добро моє
Випрано краще й біліше!»

c Я не боялась
Зимового ранку
Вийти на річку
І прати до самої ночи.

d Я не лякалась морозу жажкого:

e Хай він обгортує стан мій дівочий,
Хай він, як парубок, в'ється круг мене,
Стискує руки
І в щоки цілує.

f Боже мій! Скільки-ж то лиха від цього!

i Що як в той час
Від його поцілунків—
Мак на щоках моїх палко розквітне!?—

к Може краса моя бідна зів'яне!..
. . . . . .

А: Снігу, ой снігу якого!».

Увесь вірш уставлено в ритмічні рямці—заспів—[1]) А, в який уставлено—тему В, своєрідний «зачин», який намічає суть того, що розвивається далі, і 4 періоди порівнюючого характеру. Кожен з них починається з «Наче», яке дає тон того інтонаційного підвищення, що спадає на кінець періоду більш-менш явним кадансом.

В першому періоді потрійне повторення «свитку...» утворює фігуру внутрішнього невеличкого інтонаційного підвищення, що надає ріжноманітности переходові від підвищення до кадансу, але строго закономірного за умов ю ввесь час одного розміру. 2 і 3 періоди збудовано із значними синтаксично-ритмічними аналогіями: що-разу висуваєтся наперед присудок, утворюючи одноманітну фігуру різкої синтаксичної будови, останні два присудки висунено в другий рядок, затримуючи фігуру інтонаційного підвищення, що зміняється кадансом 3 рядки. 4 період починає нові фігури образів розмови «багатирки» з «сусідами». Початкова оклична строфа зміняється двома питайними рядками, що з 2-ма другими окличними строфами з аналогічним «в мене»... підтримують фігуру інтонаційного підвищення, яке ступнево згасає. Далі, дві окличні строфи з аналогічними «я-ж» «я» й дві «хай», оклична фігура «Боже мій!» і нарешті дві напівпитайні напівокличні фігури. підтримують напруженість підвищення, що повинно змінитися своєрідним кадансом переходу до окличної фігури уставлення.

Досить згадати фігури повторень негативних і позитивних паралелізмів у заспівах, тематичних ускладнень шляхом відступів у царину несподіваних порівнянь,—народньої пісенної л рики, щоб ясно стало, що і в Олесі ми маємо справу із справжньою музикою пісенного ритму. Коли вона складна, то в усякім разі вона не простіша.

З усього сказаного за ритміку сучасної й історичної лірики витікають два висновки: 1) ритміка сучасної л рики повстала з пісенної ритміки, 2) розходження ритміки л рики й музики висловилося в переході від другого принципу ритмоутворення—зміни наголошеностей ненаголошеними моментами.

Ці висновки дають значні підстави думати, що лірика в усякім разі безповоротно пірвала з принципами прямої аналогії музичного ритму. Культура ритму в вірші й мов піде в усякім разі иншим шляхом, ніж у музиці. До цього слід пам'ятати, що відмова від орієнтації на музичний ритм довгостей звязана, як я намагався вказати в своїй цитованій вище статті, з величезним ускладненням системи ритму в мові. Тому навряд чи можна просто орієнтувати віршовий ритм на музичний, після того, як перший давно пірвав з принципами канонічно-метрованого в музичному дусі рядку, а другий де-далі все більше намагається зламати сувору математичну канонічність своєї метрики.

Певніше буде припустити, що сучасний вірш і сучасна музика, кожна на свій кшталт навпомацки надходять до виявлення якихось нових, дуже складних ритмічних композицій. І річ тому не в простому нахилі одна до одного, а в спільному, але самостійному русі вперед на шляху до винайдення цих нових найскладніших ритмів.

Ще складніше й заплутаніше питання з мелодією й тембрами вірша в порівнянні з музичними. При розгляді їх треба йти в аналізі елементів поезії далі: мелодія й тембри повстають у вірші із звуків поетичної мови.

[1]) «Заспів» і «Зачин»—так звуться в билінах поетична інтродукція й постановка теми—поетичний лейтмотив.

Засилля графічної культури створило те, що довгий час не почувався окремий звук мови, як музично-естетичний елемент, ні в своїй акустичній своєрідній осібності, ні в своєму емоційному значінні. Лише за останні часи в працях Кусмацля, Курдона, Вундта й инш. було серйозно поставлено питання про «емоційне розуміння» слова, що його носієм природньо являються суто музичні особливості звуків мови—ритм, мелодія, тембр—в цілому слуховий образ слова. Ступнево почало де-далі більше з'ясовуватись перед наукою, що первісний період мови становить собою малюнок звуку, звязаного саме з «емоційним розумінням», а не з зоровим образом і його поняттям.

От чому можна сказати, що справжнє проджерело сучасної поезії й сучасної інструментальної музики є не пісенна, обрядова, синкретична лірика, що вже знає супровід інструменту, а елементарна й первісна спроба освідомлення емоційно обмисленого звучання, що ми знаходимо в основі культури мови.

При всій трудності остаточного й детального розвязання проблеми походження мови, єдине можна, видимо, сказати з цілковитою певністю—мова повстала, як «балакання» без певного об'єктивного раціонального значіння, а навпаки з суб'єктивним емоційним.

Первісна людина довгий час висловлювала в своїй мові невиразні емоційні переживання, що з них лише дуже повільно й ступнево шляхом кристалізації вироблювалися більш-менш ясні й певні образи. За це говорить убогість об'єктивного елементу в мові первісних племен, багатство міміки й жестикуляції, погляд на слово, як на річ, в явищах магічного словесного заклинання. Первісні племена австралійців, полінезійцев і т. д. часто сливе не мають спільної мови: близькі покревні племена, мешкаючи на віддаленні двох—трьох верстов говорять ріжними діялектами, майже не розуміючи одне одного. Це змушує вчених припустити, що історія мови почалася з «індивідуального балакання» майже мимовільного характеру, яке не мало змоги передати й висловити виразну думку. Воно стало, за цією гадкою, лише за матеріял для майбутньої мови, подібно тому, як музика народів Старого Сходу була лише дитячим спробунком, ігрою із звуком, з якого потім виросла серйозна музика.

Сучасна лінгвістика вважає не тільки подібне примітивне «балакання» за артикуляційний і емоційний матеріял мови, але й у сучасному його стані схильна розріжняти між «балаканням», як висловом суб'єктивної емоційної потреби артикулювати, і мовою, як об'єктивним засобом вислову думки, що виникає на основі «розуміння», т. т. на основі взаємних зусиль—того, хто говорить, і хто розуміє. Вислів об'єктивної думки не під силу індивідуальному починові: поняття повстає з образу, проясненого взаємним контролем. Доводиться це й відворітним шляхом, регресом мови в хворої людини: насамперед відмирають суто раціональні, об'єктивні моменти мови, як от: уявні слова—поняття, здатність до складної синтаксичної конструкції й т. д.—і надовго лишається розуміння тону, ритму, міміки, жесту й т. д...

Ідіоти часто не позбавлені вміння «балакання» й розуміють у других тон, міміку й самі ними володіють (див., напр., у Купріна оповідання про ідіота, що всі почуття висловлював ріжними інтонаціями «Урли, урли»). Тут той самий процес, що й в інтонаційних варіяціях у вимові слова

«так» з розмаїтими відтінками тону для вислову рижних відтінків розуміння.

Крім того, що далі ми будемо відходити від европейських мов, то більше ми стикатимемося із самодовліючим значінням інтонації (див., напр., її значіння в китайській мові...).

Отже ми маємо рацію припустити, що в історичній основі мови лежить звучання, не ускладнене певним, раціональним і об'єктивним значінням, а виразне лише через свої інтонаційні багатства. От чому це первісне «балакання» є прообраз, як мови з її ідеологією, так і музики з її емоційним змістом. Є свідчення, що в багатьох первісних племен практика такого «балакання» ритмічно-мелодичною формою й мимовільно-магічним змістом виявлена досить сильно. Багато племен сходяться, мов би на нараду «раденія», приблизно опівночі й починають, посідавши в коло, балакати кожен своє, ритмічно похитуючись і часом скрикуючи (рід наростання мелодії) і стихаючи одразу після цього (рід кадансування). Так перебувають до приходу ватажка, що своїм «балаканням» скоряє собі масу, вносячи елементи системи й єдности.

Далі формування мови відбувається за рахунок того, що її раціональний і об'єктивний момент розвивається, а емоційний або суб'єктивний занепадає. Не було-б помилково думати, що емоційний момент мови, який виявляється безпосередньо в його звучанні, занепадає зовсім і ліквідується. Правда, через вищезгаданий закон диференціяції з первісного мовного багатого в інтонаційно музичному відношенні «балакання» повстає з одного боку мова, як лабораторія думки, з другого боку, в цьому-ж «балаканні» відбувається первісна спроба опанування голосового й мовного апарату.

Вправляючись в умінні відтворювати членоподільні звуки, людина змушена стати на ґрунт більшої «неприродности»: від природи людина, подібно тварині, здатна була творити лише різкі звуки, що їх викликали емоції ляку, гніву, то-що... Пристосувати їх до потреб мови—це значить стримати їх і пройняти «емоційним розумінням» детального розвитку почуття: кожен окремий звук нашої мови звязаний з мінімум ом емоційного розуміння, що не реєструється свідомістю, але існує цілком реально. Найновіша лінгвістика каже, що взагалі «фонему» виріжнити, вилучити з усієї артикуляційно-звукової маси, яка її поглинує,—можливо лише постільки, поскільки вона в нашій свідомості звязана з тим чи иншим мінімумом уявлення або емоції. Так, напр., у французькій мові звичне вухо розріжняє відтінки звуку *e*, чужі нашому вуху, поскільки в звичній свідомості француза вони тісно звязані з відомими уявленнями модифікації значіння времена або граматичної форми—див. été—літо і il était він був; dé—наперсток і dais—балдахін, або в російській мові відтінки звуку т—одеть—одєт, обуть—обут і т. д.

Це показує, що звуки мови тісно звязані з тими чи иншими емоціями, або уявленнями, обмисленими тому, що колись були спроби цих звязків через асоціяції. Фізіологія мовного звуку показує, що він є насамперед «артикуляційний жест», який становить собою той рефлекс тіла, що ввіходить у всю останню систему його рефлексів. Ці-ж рефлекси в свою чергу звязані з тими чи иншими емоціями, от чому кажуть, що такі «смакові» метафори, як, напр., «гірке розчарування», або «солодке замислення» є відгуки колишньої сумежности емоційних переживань первісного пристосування апарату їди й кусання до потреб артикуляції. Ці первісні

ементарні фізіологічні звязки утворюють лише сировий матеріял мов-
ого досвіду, що потім колосально ускладняється й сплутується шляхом
оціяцій, узятих не тільки з тісного кола суто фізіологічних переживань
шого організму, але й ширше—з кола стікань із оточенням, природою.

Та важливо те, що без присутности цього ґрунту «фізіологічних
реживань» сумежности всіх рефлексів і емоцій нашого організму немо-
ива-б була ані мова, ані навіть музика, поскільки й вона є не просте
вучання, а звучання обмислене, асоціятивно звязане з тими чи иншими
моціями. Отже «балакання» первісної людини є первісна культура звуку,
ервісне його обмислення й опанування і тому лежить в основі мови,
отім вокального мистецтва і, нарешті, музики.

От чому легко помітити, що й до цього часу лишаються в силі для
ови емоційні, фізіологічні еквіваленти мовного звуку. Емоційне розу-
іння слів—вже загально визнана річ. На цьому зґрунтовано те, що тео-
ія Ломоносівського «високого штіля» лишається справедливою й до цього
асу: є слова, підхідні для змалювання «високих почуттів» і синонімічні
ними, але придатні тільки для передачи «низьких почуттів». Здається
Гейне є вірш, де він підкреслює це, кажучи, що в одних випадках
учно сказати—Frau, в других—Gemahlin, а в третіх—Gattin. В де-яких
падках емоційне розуміння слова вистає різко, як, напр., «кінь» і «шкапа».
егко показати, що все життя сучасної мови йде за рахунок ігри емоцій,
ні асоціятивно звязуються із звуками і потім або прояснюються до сту-
ню уявлень, або розпливаються до кінця, захоплюючи з собою ті звуки,
ні асоціюються.

Це стоїть у цілковитій відповідності із сучасними вченнями психоло-
ії, що схильна розглядати емоції, як ту неозначену масу, що кристалі-
ується потім в уявлення, які, в свою чергу, в процесі дальшого життєвого
звитку можуть розпливтися знову на емоції й т. д... Так, напр., суфік-
альні утворення легко виявляють цей процес, бо з ними через їхній
ший розмір легше звязуються асоціятивні варіянти емоцій, ніж із сло-
ами, див. суфікс *к* у слов'янській мові в іменниках має значіння поменше-
ости, але з уявленнями поменшености часто звязується емоція пестли-
ости або зневаги, бо все невеличке може викликати обидві емоції,
алежності від обставин—ręka rączka, пол., «дєва» рос. і «дівка» укр.
«девка» рос... Звичайно в цих випадках асоціяції вже далеко вийшли за
ежі безпосередніх переживань людського організму, але ясно, що за
очаток цього повинні були бути вужчі, конкретні, органічні асоціяції.

Ці емоційні асоціяції й обумовлюють собою те, що емоційний елемент
ови зовсім не можна зводити до самих звукоперейманъ, як це думали
ору. Коли-б сутність слухового образу в мові зводилася тільки до зву-
ерейманння, то мова-б не могла нічого передати в слухових образах,
ни звукових відносин природи і відносини світу й руху лишилися-б по-за
ежами. Але подібно тому, як з первісного елементарного матеріялу
ів, що його людина знайшла в звуках свого голосу й звуках природи,
на створила музику, як абстракцію звуку, як його чисту культуру, по-
ібно до цього і в мові звучання слуховий образ намагається переступити
ої скромні природні рямці.

Елемент звукоперейнятих слів у мові виявлений порівнюючи сильно,
ите їх більше, ніж гадають, і поезія їх використовує, підкреслюючи їх
ясним уживанням їхню слухову виразність. Такі, напр.: грім—укр.;

свіст—рос., brzęk (металевий відгук). Не всі вони малюють образ зв... точно, де-які менше вдалі та легко виявляють свою природу звукоп... мання й порівняння, зр., напр., рос. «смєх» і укр. «регіт», перше з... не звукоперейняте, друге, хоч і не дуже яскраво і вдало, все-ж дає ... ковий образ. Див. також «Рибалка» Гулака-Артемовського:

Як сонечко і місяць червоненький
Х л ю п о щ у т ь с я у нас в воді на дні
І із води виходять веселенькі!

Далі йдуть так звані «звукові метафори», вони, як побачимо, ... товані вже виключно на асоціяціях. Найточніше їх определення надиб... в Зелинського. Він бере такий приклад, як російські слова: «тіліснуть» «схлідіть» і т. д. Розглядаючи перше, він каже, що «звукова метаф... полягає тут не в тім, що слово «тіліснуть» малює звуковий образ ... бо її нема і це неможливо, а в тім, що при артикуляції слова «... снуть» мовний апарат, т.т. звязки, горло й т. д. набуває устан... близької до тієї, яка можлива підчас дії виображеної в слові, коли ... вадять ножем по горлу. Коли це так, то тут звуковий образ уск... ється моторним і ми переходимо в ділянку значної уявности.

Дійсно поезія користується з таких слів, зр., напр., «Дума про ... братів Азовських»:

Тоді вовці-сіроманці нахождали,
Біле тіло козацьке ж в а к у в а л и.
І орли-чорнокрильці налітали,
В головках сідали.

Тут слово «жвакувати» різко підкреслює картину загибели «... кого тіла» своїми артикуляціями жування.

Але в цілому й цих слів небагато і вони належать перева... маловживаних, бувши часто словами жаргону. Очевидно, що перелі... моментами не вичерпується емоційний бік мови. Слова надто хутко ... рії мови гублять свою колишню емоційну природу. Не так з окре... звуками, вони виявляються, як консервативніші. Вони можуть ви... просто, як музичні елементи, якостями тону й тембру. Тоді вони, ... чуючись у так званих асонансах і алітераціях, або просто малюють ... шляхом звукоперейманння, або «метафорично», шляхом музичних ... наростання або падіння звуків, тієї чи иншої їх мелодії, звукового ... мотиву, що в такому разі становить собою звуковий, метафо... образ, або тему того чи иншого виображення емоції.

Приклад першого випадку т. т. простого звукоперейманння в ... сах надибуємо в Шевченковім «Нащо мені женитися»...

Заголосить, як та мати,
Голосна гармата!
Гукатиме, кричатиме
Не одну годину
І рознесе тую славу
По всій Україні.

Тут переходи наголошених а, о, у, малюють звукову карти... матної стрілянини з її відгуками й переливами.

Складніший метафоричний образ наводить, як приклад, А. Бєлий «Жезле Аароновом» (зб. Скифы 1917 г. I) з Тютчева:

Тени серые смесились,
Свет поблекнул. Звук уснул.

Тут з образами, що їх дає зміст слів, образами згасання звуку й ...гу гармонує звуковий образ падіння тону в голосних, що асонують: ...к *и* вважається за найвищий, звук *у* за найнижчий.

Там же А. Бєлий наводить приклад того, як у Лермонтовім «Боро...но» опис мужности росіян супроваджується темою *а*, широкого й ...ашного, див. «московська говірка на *а*» і опис вражіння від францу... темою *у*, низького й нахмурого.

Отже ми можемо не вагатися в тім, що музичний бік мови форму...ься в поезії. Тут він культивується, але, як ми бачили, тільки власне ...онансах і алітераціях ми помічаємо принцип цілковитої аналогії музич... використання мелодичного й тембрового значіння звуків. Мова кори...ується і зі звукопереймань і зі звукових метафор для вислову емоції. ...гу її слуховий образ почасти примітивніший, почасти ріжноманітніший, ...к музичний, він ближчий до свого фізіологічного коріння. Крім того, ... не самостійний, а звязаний із зоровим і найчастіше служить, щоб ... оживити й підкреслити. От чому А. Бєлий, який доводив, що часто ...зи умозірні в ліриці не мають значіння, уступаючи його слуховим,— ... неправий (Див. «Символим» разбор стіха Пушкіна «Не пой, краса... ты мне»...). А. Бєлий у вказаному прикладі гадав, що за вирахунком ...ічного й мелодичного боку цього вірша, «мораль його зводилася-б ... дуже плоскої думки про те, що завше музика викликає спогади й ...ані з ними почуття». Але це не зовсім так. Така передача образного ...ту цього віршу є власне переклад його мовою понять, але на цій мові ...го мистецьких утворів здадуться «плоскими»: сутність образу як раз ...ягає в тім, щоб виобразити не схему явища, як вона дається понят..., а його саме в усій його життєвій конкретності. Поняття «кохання» ...ому розумінні дуже «плоске», але його емоційні варіянти певно не ...уться такими А. Бєлому.

Завдання Пушкіна було—передати почування й відчуття несказаної ...ежности, співзвучности в світі переживань почуття, і для цього зав... зовсім непридатні поняття, мало його задовольняли умозірні образи ...ї і більш за все комбінація їх із слуховими. Слухові образи «ритміч... жесту» і мелодії і тембру звуків поезії служать в поезії своєрідним ...водом, але самі ролі рідогравати не можуть.

Тих, що так думають, чудово заперечив Жирмунський, указавши, що ...редження лірики на культурі чистого звуку, як такого, привело-б нас ...зики. Це тим більш зайве, що було-б, як ми бачили вище, реставра... вже історично перейденого шляху: в звуковій культурі первісного ...кання» лежать зародки, як поезії, так і музики. Музика є не що ..., як культура абстрагованого звуку, що диференціювався з цих пер... звукових спроб. Коли визначимо мову алгебраїчно літерою L (Lin... її раціональний елемент літерою R (Ratio) і емоційний — E (Emotion), ...атимемо рівняння: $L = R + E$. В історичному ході розвитку бачимо ... припускаючи $R = O$, маємо $L = E$, т. т. розвиток музики, припуска... $E = O$, одержуємо $L = R$, але цього фактично ніколи не було й не ... бути.

Вводячи коефіцієнта, отримуємо друге рівняння сучасного мовного стану: $L = mR + xE$, де X невизначена величінь. Ми бачили, що в усякому разі немає підстав уважати її за надто велику.

Поезія не може з'осередитись на слуховому образі, не переходячи в музику, центр ваги в ній у образах зорових, слухові-ж є додатком, уяснення, підмога.

Віру в цю крайність викликано відчуттям засилля графічної книжної культури мови з її раціоналізмом. Цей рух закономірно повинен привести до розгорнення багатств мовної інтонації і її значности для емоційної культури. Ми повинні відродити культуру красномовности, культуру декламації, піднести культуру емоційного прогресу мови, поети повинні стати за творців інтонацій, але все це не тільки не за рахунок ущербу раціонального елементу мови й переходу до «заумної», але навпаки—ради його розвитку. Промовець не повинен прагнути до пустодзвонної балаканини, а поет до мало обмисленої гри звуками, прикриваючись флагом потягу до музики. Орієнтація на музику повинна бути цілковитою: не треба забувати, що музичне звучання підлягає суворим законам. Умови й правила є свої не менш суворі, хоч вони не всі ще вияснені.

І. ГОРБАНЬ

Хотомлянське «произшествие».

(ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ АГРАРНИХ РУХІВ НА СЛОБОЖАНЩИНІ)

Наші архіви на Україні ще ховають силу дорогоцінного матеріялу до історії аграрних рухів на Вкраїні, до історії боротьби праці за своє визволення.

Останні десятиліття 18 віку надто неосвітлена сторінка з цього боку. Нові архивні матеріяли допоможуть освітлити цю сторінку. А що ці матеріяли є цінні, що вони повинні таки діждатися часу, коли стануть відомі широкому загалу, свідчить хоч-би робота О. Я. Єфименко «Турбаевская катастрофа», написана саме на підставі матеріялів Харківського Центрального Історичного Архиву. З пітьми небуття мов живі стали перед нами турбаївці та брати Базилевські, поміщики, що загинули від турбаївців, що «искали вольности», «искали козачества» від панського поневолення. І сталося так, що знайшли вони цю вольность, переступивши через трупи поміщиків-лихвярів... Та не надовго... а, може, й надовго, як на ті часи, бо аж кілька років жили Турбаї після вбивства поміщиків своїм життям, немов окремою республікою без пана серед панських сел—кріпацького моря... А далі переселення на південь, на нові місця, переселення в неволі... і нема Турбаїв... І сліду не стало, бо не схотіли пани-брати жить на місці, де пролилася кров панська, було життя...

Ось так сухі архивні сторінки оживила О. Я. Єфименко, дала нам маленький уривок з історії боротьби українського селянства за волю в кінці 18 віку. Турбаївська катастрофа—яскравий епізод. І таких епізодів було чимало. У цій своїй замітці я й хочу, використавши протокольну книгу Слободсько-Української Палати Суда та Расправи[1]), подати відомості про епізод з історії аграрних рухів на Слобожанщині в кінці 18 віку. Звичайно Хотомлянське «произшествие» своїми подіями бідніше за Турбаївську катастрофу, проте я гадаю, що кожна звістка про ту чи иншу сутичку між поміщиком та селянином-кріпаком, між поміщиком—великим землевласником та козаком—дрібним землевласником заслуговує уваги. Кожна така звістка є невеликий камінець, потрібний для того, щоб збудувати наукову історію аграрних рухів на Україні другої половини XVIII віку.

1769 року на Слобожанщині почалося генеральне розме-жування земель. Відкрито було спеціяльну межову контору. Цілком зрозуміло, що при цьому розмежуванні повинні були надто загостритися

---

[1]) Харк. Центр. Істор. Архив. На жаль, самої справи знайти не довелося та й не знати чи можна знайти, бо ці архивні матеріяли перевезено, здається, до Москви.

відносини між представниками великої земельної власности та дрібн землевласниками.

Як колись в часи перед Хмельниччиною, панський маєток вою з козацьким хутором, так і тепер увесь час великий землевласник прова боротьбу з усім, що перешкоджало йому збільшувати свої прибутки.

Кінець 18 віку—ціни на хліб збільшилися надзвичайно. Ціни горілку стояли високо. Перед поміщиками південних губерень, і Слобідсь України також, відкривався широкий шлях економічного розви

Збільшувати свої грунти, поширювати своє господарство—черг завдання великого землевласника.

Задавити конкурента—дрібного землевласника, знесилити його еко мічно—цього вимагав розвиток подій. І ось ми маємо, що генера розмежування не внесло спокію, не встановило миру громадянського поміщицтвом та представниками дрібного незалежного від помі землеволодіння козаків.

Були, правда, випадки полюбовного розмежування земель [1]), але зазначити, що компромісів повинно було бути менше, аніж конфл Кожна сторона вбачала в розмежуванні земель рішучий крок... коза схоронити, оборонити старозаїмочні землі, поміщицтво—відібрати за ціну хоч частину земель козацьких, округлити свої володіння... І ось після межування десятки справ, що доходили до Сенату, розв'язу десятками років, і це все суперечки за землю. А найбільше суперечо це було цілком зрозуміло, було за ліси і луки. Харківщина вже в ті у другій половині мала населення досить (від 20 до 30 чол. на кіл приблизно—тоді як вже в 1905 р. в Європейській Росії пересічно дало до 25 чоловік на квадр. кілометр) [2]). «Излишества» землі числа людей не було. При таких умовах ліси та луки, які в наші відограваали величезну ролю. Подібно тому, як і після скасування кріп поміщики намагалися у своїх руках залишити ліси та луки, так ще в гій половині XVIII віку на Слобожанщині великі землевласники всю звертали на те, щоб мати в своїх руках ліси та луки. Ліси були, потрібні для винниць, що давали добрі прибутки. Ліси винищувалися горільництва надзвичайно [3]). Знову ж і в цій справі і поміщики і були конкуренти.

При межуванні поміщики, економічно сильніша група, виграла. шість земель, за які часто густо ще й до того йшла суперечка у коза громади з поміщиками, були записані за поміщиком. Незаконне межува ось на що посипалися десятки скарг. Та й як не скаржитися: ось, міром, землемір 1770 року відрізав від Хухрянського обчества 2333 деся землі орної, лісу, риболовень то-що [4]). Ось, приміром, селяне слободи Мар сперечалися з поміщиком Хорватом за землю, і в своїх проханнях по зазначали, що землемір Іванов тяг за Хорвата та прирізав йому землю. Між великим землевласником—поміщиком та дрібним—коза або, вірніше, часто густо цілою козацькою громадою точилася бор

---

[1]) Дивись Д. І. Багалій. Іст. Слоб. Укр., ст. 193.

[2]) Покровский М. Русская ист. с древн. времен, т. III, ст. 95.

[3]) Дивись хоч-би записку Теплова, записку Румянцева «О усмотренных в России недостатках и неустройствах, о исправлении которых Малороссийской трактовать должно», записку «Замечания до Малой России цринадлежащия».

[4]) Багалій Д І. op. cit. ст. 195.

Одним з епізодів цієї боротьби і є Хотомлянське «произшествие».

45 верстов від Харкова лежить велика слобода Хотомля. Це було звичайне слобожанське містечко з ярмарками, базарами, де мешканці всі хлібороби, хоч є і невеликий відсоток ремісників, які однак «пропитаніе свое имѣют от рукомесла и хлебопашества».

Ніяких «публичних строений каменных и деревянных не имеется», є тільки школи та шпиталі при церквах [1]).

Більшість населення були козаки, перейменовані після катеринінських реформ в обивателів військових.

Частина хотомлян чумакувала, їздила на Дон і в Крим. Велику ролю відогравали також і винниці, для яких хотомляне купували привозний хліб. Було це типове слобожанське містечко [2]).

Ще 1776 року хоромляне заявляли, що в них не вистачає луків та лісу—нема де пасти худобу.

Розмежування не полегшило справи, але навпаки. Поруч з Хотомлею було чимало поміщицьких маєтків—серед них маєтки Хорватів та Пасеків.

Між цими маєтками та козацькою хотомлянською громадою увесь час йшла боротьба.

Щоб не росповідати дуже довго, наведу одне прохання хотомлян подане ними представникові вищого уряду:

«Назад тому более ста лет как предки наши прежде жившие в бывшем городе Салтове продолжали в бывшем Харьковском слободском казачьем полку казачью службу в одной Салтовской роте, а потом посе-лились на жалованных и старозаимочных к городу Салтову землях по течению реки Северного Донца с левой стороны которыми они, а по них отцы наши также имы безспорно владели села Великого Бурлука смежно с помещиками майором Яковом Донец Захаржевским, а назад тому лет девятнадцать (прохання подано 1798 року, квітня 27. М. Г.) как из тех жалованных и старозаимочных предками нашими дач начал усилено при-лаживать лѣса з садами и винокуренными местами, а потом и ввесь больше 2000 десятин леса не оставляя нам из оного ничего ниже на отопливание домов в дачу свою з а м е ж е в а л и формальною межею» поміщики генерал-аншеф Петро Пасек, генерал-порутчик Іван Хорват та поручик Яків Лазарів, якими, пишуть хотомляне й досі володіють.

Обрали хотомляне повіренних, дійшла справа аж до Правит. Сената Межевої експедиції, але, як кажуть хотомляне «но и тамо не доставлено в обиде нашей законного удовлетворения от такового несного утеснения и чувствительной обидѣ произведены были прошлого 797 г. декабря 29 дня чрез почту отправить Его Импер. Велич. на конфирмацию с поднесением при оной со всего дела выписки прозбу почему от жалованной предками Его Императ. Величества лес слободе Хотомли принадлежит» [3]). Але від-

---

[1]) Опис. Слоб.-Укр. городов и мѣстечек—из «Матер. для ист. колон. и быта степной окраины Моск. госуд.», зібраних проф. Д. І. Багалієм, т. II.

[2]) Ibidem, ст. 196—198.

[3]) Про старозаімочні землі див. праці Д. І. Багалія та роботу Шіманов. Главн. моменты в истории землевлад. Харьк. губ. Киевск. Стар. 1882—1883 р.

Де-які моменти, що малюють боротьбу хотомлян з поміщиками-сусідами, узято мною з архивних паперів, що переховуються в Х. Ц. І. Арх. (фонд канц. Харківського губернатора). За допомогу при розшукуванні цих матеріялів, як от і прохання оцього хотомлян, яке тільки що наведене мною, складаю подяку завід. архивом Є. М. Іванову за вказівки, що до літератури та за поправки складаю подяку акад. Д. І. Багалію.

гуку на це прохання не було. А тим часом, Хотомлянам доводилося [illegible] мати влітку степ.

А поки що провадилася оця боротьба між хотомлянами та поміщиками по ріжних «присутственных местах» там на місці йшла теж боротьба.

Треба було сподіватися, і так воно й було, що боротьба набирала характеру невпинної війни: хотомляне пасли свою череду на панських луках, рубали дрова у лісі, збирали хмиз—панські управителі займали худобу, штрафували її, за пару волів аж по 25 карб. иноді брали. Війна— і картинки її знайомі й нам: тож ще перед 17 роком не один панський управитель добре підлатався на отих штрафах за худобу, спійману на панських луках.

У 90 роках 18 століття становище загострилося до без краю: з одного боку був управитель вотчиною колезький секретарь Іван Резанов, з другого боку хотомлянські військові обиватели.

Резанов аж прохання подавав Чугуївському нижнему земскому суду, що мовляв, хотомлянські та сусідних сел «жители безпрестанно выезжают в обмежованную... лесную дачу истребляют оную без пощады порубкою и бранием лип». Роблять це вони так безстрашно, що підданні Пасеки нічого зробити не можуть, бо нахваляються хотомляне «кто бы от стороны Пасека ни попался бить до смерти». Крім того, скаржився він, що хотомляне пасуть свою худобу на панських луках над Донцем, що вони ці луки «прежде выбивали, так и нынѣ с самой весны своим скотом выбивают и вытравливают».

Резанов хотів найняти спеціяльну варту з «посторонних». Інгушів, яких позаводили поміщики після 1905 року, тоді не було, лишалося найняти одставних гусар з отих гусарських полків, заведених на Слобожанщині на місце козачих.

І ось, нарешті, терпінню хотомлян не стало краю. 1796 року 15 червня Чугуївський нижний земський суд прибув до Хотомлі, щоб налагодити справу. Прибув він, щоб поїхати на панські луки та в ліс скласти відповідні акти то-що.

По один бік Донця східній була Хотомля, а на тому боці панські луки. Під'їхав суд і побачив, що місток через Донець не налагоджений, зупинився коло мосту. Присутні у суді бачили, як за річкою на панських луках пасеться хотомлянська худоба. Це таке розказує в своїх репортах цей суд. Далі ми побачимо, як воно у дійсности було. Частина хотомлян «ввиду суда» перепливла Донець і перегнавши через річку худобу потягла «всю без остатку в домы». Як бачимо, приїзд наробив переполоху. Але далі сталося таке, чого ні суд ні Резанов не ждали. Ось як розказує сам суд про це: «а другіе тотъ час собравшись превеликою толпою с женами и дѣтьми душ до 300, держа в руках каждый из старых дреколья, а другіе несовершеннолѣтніе палки» кинулися на суд «с большимъ азартомъ». Бачучи суд, що непереливки, або як він каже «видя таково их свирѣпство», розіслав червоне сукно, поставив зерцало на нього і почав запитувати «о таковом их предприятии». Але юрба закричала одностайно «нашо суду їде до них, йому до них діла нема» та що вони всіх їх поб'ють до смерти. Побачивши таку небезпеку, послав був суд нарочного вершника у ратушу покликати отамана, судящих та повіренних. Але юрба «оные азартные» схопила вершника, скинула його з коняки, побила, а потім кинулася на суд, «ругая всѣхъ непотребными словами». Даремне наляканий суд намагався

заспокоїти юрбу, показував їм на зерцало державне і так далі. Ще більше розлютовалася юрба з криком «бий всіх до смерти, хай з зерцалом до нас не їздять» кинулася на суд, вхопила управителя Рєзанова і його сина Опанаса, що випадково, як каже суд, був при суді, і почали їх немилосердно бити. Суд же, «не изобретая более средства к спасению от их нападения», забрав і сукно і зерцало та кинувся тікати в будинок поміщиці Ганни Рєдіної, щоб сховатися там. Юрба гнала туди й Рєзанових, штовхала їх та била.

Не минали й членів суду, навіть з зерцала орла збили. Хто зна що було б, але в цю хвилину прибігло кілька «благомыслящих хотомлянских жителей», почали вговорювати «раз'ярившуюся чернь» не робити бешкету. Юрба трохи заспокоїлася, а тим часом і Рєзанови і суд вскочили в будинок Рєдіної, позамикали двері... розіслали сукно, поставили зерцало... та ждали, шо буде. Але юрба не заспокоїлася, почала ламати двері, вікна з страшною лайкою. А далі найенергійніша частина, навіть жінки, позлазили на дах, почали зривати гонту, и «пробрав гонту» вскочили спершу в сіни, а потім в хату. Думав суд, що тут їм усім кінець, аж ні. Тільки Рєзанових узяли знову, і потягли знову бити. Суд кинувся тікати далі, до будинку поміщика Дробницького, а звідти присутствующий поїхав в ратушу. Там же йому сказали, що ні отамана ні повіренного нема, поїхали в Харків.

Кинувся він тоді до протопопа Івана Іваницького, прохав його піти «для увещания азартников», Протопоп зараз же пішов, але даремне... Юрба потягла Рєзанових на базар, дві години там катувала їх, де-хто Рєзановим вигукував «оце піп сповідає, а ми дрючком запричастимо». Де-хто говорив; «Рєзанова вбити треба, тут йому хата».

З базарю повела юрба Рєзанових у хату Трохима Баришполя і держала їх там під караулом, аж доки суд не зібрав понятих із сусідніх сел. І ледве вже з цими понятими вирвали Рєзанових, повели їх в будинок кол. сов. Перкова і посвідчили скільки є на Рєзанових бойових знаків. Аж 34 знаки знайшли на одному тільки управителю.

Так закінчився оцей нещасливий день. Суд переляканий на смерть виїхав до Чугуїва—продовження повинно було бути, а саме: влада повинна була знайти й покарати винних. Почали встановлювати, хто-ж брав участь в отій «раз'яренной толпе»—щось більш 30 душ з жінками і дітьми показано було судом отаманові Хотомлянському забити в колодки та присадати під караулом.

Більше суд «в разсуждении объятія страхом» не помітив. Але хотомлянська громада спершу не здавалася; отаман не хотів виконувати наказа. Довелося скинути отамана, наказати обрати нового «неподозрительного и доброго поведения человека».

Нарешті були заарештовані хотомляне, винні у нападі на суд, притягли до суду і отамана Григорія Білашенка і повіренного Коломійця, що вони тоді, коли 15 червня у Хотомлі почався заколот, не вгамовували убивателів, а поїхали на пасіки і сиділи там.

А тимчасом хотомляне не спали, до губернатора Кишенського надійшла скарга ніби від всієї хотомлянської громади, що секретар Іван Рєзанов займав у хотомлян череду в лісних полянах «за которые он напрасно со спором входит», бере людей, мучить і так далі, і що він наробив шкоди на 808 карб. 50 коп.

Звичайно, місцева влада подбала про те, щоб на цю скаргу не звертали уваги. Мало того, почали шукати чи дійсні оті підписи на цій скарзі—звичайно, де-які налякані хотомляне відмовлялися, що вони знати нічого не знають про скаргу та що всю цю справу роспочав неслужащий козак Данило Санін, що був після Білашенка отаманом. Так само і писар Ткаченко підмовляв хотомлян підписуватися. (Як бачимо, громада хотомлянська і її представники і після 15 червня продовжувала боротьбу з Пасековським управителем).

Влада аж зраділа, прочувши отаке від наляканих хотомлян. І ось виявили, що у складанні цієї скарги, збіранні підписів брали головну участь Санін, Ткаченко, та вахмістр Василь Польницький та старий дідуган М. Стебловський.

Притягли і їх до суду.

У Чугуївському нижнему земському та повітовому судах допитували підсудних. Підсудні спершу «учинили запирательство». Довго допитували їх, і тільки при повторному допиті де-хто почав признаватися.

Каленик Курило признався, що він ударив Рєзанова кулаком, Сенділ палюгою та кулаком, Михайло Безуглий ударив навкидя палюгою служника Рєзанова і таке инше.

І ось аж у грудні 796 року «Чугуевский уездной суд обще с депутатом от тамошней казачей канцелярии и Салтовской нижней расправы» розглядав хотомлянське «произшествие».

Характерно, хто свідчив проти хотомлян: ось свідки, оборонці суду—прапорщик Роман Ковалевський, вдова протоколиста Рєдіна, дочка Явдоха Турченінова, піп Іваницький І т. далі. Та инакше й сподіватися не можна було.

Суд поділив хотомлян на дві групі: перша група—це ті, про кого доказано певне було, що вони, як писав суд, «в пьяном образѣ без всякого страха и уважения суду и государственному зерцалу содеяли тот противозаконный поступок и безчинство»—і ось їх ухвалив суд «прогнать сквозь шпицрутен».

Другій групі більшій—щось до 35 чоловік, серед них були й жінки (козачки Текла Топчіева та Марина Курилова), щоб вони «впредь подобных тому случаях были осторожны, к возчувствованию им нынѣ за таковую последовавшую от них на тот раз по простолюдству оплошность», бо доказано було, що вони були в юрбі, але чи били ніхто не доказав, суд ухвалив визнати за кару те, що вони сиділи заарештовані.

Характерно те, що підсудні майже всі держалися одностайне—це військові обиватєлі. Тільки один Дзюба, підсудний—підданний, невійськовий обиватель багатьох «уличил», виказав—виявив малодушність свою.

Де-хто, але мало дуже, був і оправданий. Так само суд узявся і за представників громади: бувшого отамана Григорія Білашенка та повіренного Коломійця—обвинувачували в тому, що вони не схотіли 15 червня помогти суду, а сховалися. Обвинувачували їх також, що вони, коли було заарештовано хотомлян, намовляли їх не признаватися.

Піп Іваницький та один з засідателів отого суду Лісовиков говорили на суді, що Коломієць, мовляв, посміхаючись казав, що Рєзанова треба було забити... І Білашенка і Коломійця теж ухвалено було «прогнать сквозь шпіцрутен» і потім віддати на поруки.

Так само не помилував суд і отих хотомлян, що заступилися за зарештованих, подавали скаргу губернаторові. Із них чотирьох—вахмістра Польницького, Ткаченка, Саніна та Стебловського теж присуджено «прогнать сквозь шпіцрутен.

Де-ж провадити цю кару. Суд ухвалив «наказание учинить в слободѣ Хотомлѣ при собрании тамошних жителей стариков, средних возврастных и таковых, которые имѣют от роду до десяти лѣт, дабы они впредь от таковых противных поступок могли остерегаться и в память себе приводить».

Як бачимо, присуд суда був суворий надзвичайно.

Але цілком зрозуміло, що, крім кари, мусила бути ще й віднагорода тим, хто «постраждав» від хотомлян.

Суд ухвалив, що віднагороду повинні платити не підсудні, але уся хотомлянська громада—військові обиватели. Чому це так? А тому, що і суд розумів, що виступ проти Рєзанових був виступом усіх військових обивателів хотомлян.

Рєзанови показали, що коли їх тягли «с толканием и боем», то хотомляне, що стояли на вулицях «смотря на то позорище, не только не отвращали от того, но еще поощряли».

Усі хотомляне, «не служащие казаки, их жени и дети», казав суд, знали «о таковом произшествии»—у Хотомлі чоловіків до 2000, і ось вони могли б оборонити Рєзанових, але не зробили цього.

І ось суд ухвалив, що хотомляне мусять виплатити 3761 карб. 49½ к. штрафу; росклад був такий: за кожний бойовий знак по 50 карб.—значить одному секретарові Рєзанову за 34 знака—1700 карб., потім за бой и «увечье» удвоє проти платні, що хто яку одержує і так далі, так само і «за грубости и безчинства» оказані Чугуївському земському суду було призначено штраф.

Де-яка частина хотомлян утекла, серед них утік «главнѣйший перед протчими преступник» Павло Романенко—їх наказано було ловити та розшукувати.

Ось такий суворий присуд ухвалив Чугуївський суд.

Але Хотомляне не задовольнилися таким присудом.

Справа пішла на ревізію в Слободсько-Українську Губерську Палату Суда и Расправи.

Хотомляне ж сиділи у тюрмі—де-які з них, як от Іван Романовський померли у в'язниці, де-які тяжко захворіли.

Тоді решту було випущено на волю, на поруки.

Узялася Палата Суда і Росправи за ревізію, і що-ж виявилося:

Виявилася картина великого злочину Чугуївської влади, отого Чугуївського нижнего земського суда.

Цей суд, як було встановлено, їхав з слідства про порубку ліса, що відійшов Салтовським мешканцям, людьми полковника графа Гендрикова. Їхав він прямим трактом на Хотомлю, і не доїзжаючи Хотомлі сельський засідатель Лісовиків (у складі суда був ще дворянський засідатель прапорщик Семен Каражан та секретар Петро Каплуновський) поїхав правим боком Донця, щоб запопасти Хотомлян на панських луках. Каражан же та Каплуновський, переїхавши Хотомлю, зупинилися біля мосту. Про своє прибуття суд нікого не повідомив, не узяв понятих з місцевих старожилів... Прибув він же до Хотомлі та поспішав оборонити інтереси Пасекові, бо

секретар суду Каплуновський та управитель Рєзанов були близькі родичі—Рєзанов був тесть Каплуновського. Ото того так ретельно і узявся суд за хотомлян.

Як тільки Лісовиків з понятими та солдатом прибув на луки, то хотомляне вирішили, що це Рєзанов послав їх заганяти худобу, щоб узяти викуп, як це було й раніше. Ніхто з них й не думав, що то суд.

Як тільки пролунала чутка, що череду займають, як хотомляне зібралися вмить «во многолюдстве» не дати цього зробити. До того й луки вони вважали за свої, вважали, що вони не Пасекові, а їм належать. Тоді найенергійніша частина хотомлян не обмежилася лайкою, як це бувало раніше, але кинулася на Рєзанова, дуже вже допік їм і сталося оте хотомлянське «произшествие», наслідки якого мусів розглядати суд.

Звичайно Чугуївський повитовий суд, коли було заарештовано хотомлян, обороняв, як слід, інтереси Рєзанова та членів нижнього земського суда—ось тому такі великі штрафи та великі кари і встановив він.

Палата Суда і Расправи, вважаючи на прикру поведінку суду, зменшила значно кару усім хотомлянам, присудженим пройти «сквозь шпицрутен». Вона ухвалила отих найголовніших обвинуваченних «Калину Курила с товарищи всѣх 13 за произшедшей от них буйственной поступок, уважая их простолюдство и что они к тому доведены, как выше значит, по неосторожности отряженных от суда засѣдателей и секретаря...» взяти з порук і щоб їм надалі «неповадно было чинить таковы хдерзостей, в страх другим высечь плѣтьми»—ось до якої кари присуджена та група хотомлян, що брала участь, і це було доказано, в тому, що били Рєзанових.

Так само і штраф з усієї хотомлянської громади було зменшено більше ніж удвоє. За бойові знаки Палата Суда и Расправи штрафу не встановила, а зазначила, що хто хоче його одержати, то коли має певні докази, хто саме його бив, хай відшукує особо собі задоволення. Що до штрафу на користь «нижнего земского суда», то Палата ухвалила штрафу цього не брати, бо суд був не в присутственному місці, але «вне онаго», бо секретар, як родич Рєзанова не міг вирішити його справ, а був тут немов стороння особа, засідателі не могли складати присутствія, бо один був на одному боці річки, а другий на другому. Це перше, а друге Палата таки узялася і за Рєзанова і за нижний земський суд, викликала членів його та Рєзанова на слідство.

І нарешті, коли вже розглядалася ця справа не ревізії разом з отими постановами попередніми, ухвалили ще висловити засідателям та секретареві (які вже в той час мусіли податися з своїх посад) «при открытых дверях строгий выговор».

І зроблене це за те, що вони «не соблюдя к народу доброхотства, не повідомивши його про свій приїзд «подали повод к незаконному поступку».

Отамана Білашенка та повіреного Коломійця ухвалено «наказать палками, освободить».

Для тієї ж групи підсудних, що склала прохання до губернатора від хотомлянської громади на насильства Рєзанова, кара була теж зменшена.

Далі Палата наказала, щоб «исправник или кому доручена будет экзекуция внушил хотомлянському казенному обществу посыланным от присутственных мест чиновникам... ослушности паче буйства и дерзости отнюдь оказываемо не было...» Як що хто робитеме з урядовців незаконні вчинки, то скаржитися на нього.

Таким присудом закінчилося оте Хотомлянське «произшествие».

Як бачимо, за свій «поступок», хоч у ньому винні були переважно чугуївські урядовці, що дбали за інтереси панського управителя Рєзанова, Хотомлянська громада поплатилася значно. Характерне є й те, що навіть Палата Суда і Расправи не могла покрити злочинів отих дрібненьких чугуївських урядовців, мусіла покарати їх, і страшні шпіцрутени замінити на «плѣти»—заміна, якої ми в наш час і збагнути не можемо—однаково воно страшне.

Управитель панський і нижний земський суд, з якого потім народилося полицейское управление - були однією стороною, так само и уездный суд, де сиділи обранці дворянства, звичайно, обороняв їх інтереси. І тільки завзяття врятувало багатьох з отих Хотомлянських «азартников» від зеленої вулиці—шпіцрутенів та від земського штрафу.

Так закінчилося Хотомлянське «произшествие».

І ми згадуємо про нього, бо певні, що таких «произшествий» було чимало, що це не виїмковий випадок. Инакше й не могло бути там, де ліси та луки опинилися в руках дуків—великих землевласників, там, де були всі підстави для аграрної боротьби.
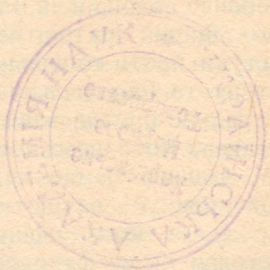
Це що до автора. Що-ж до книжки, то її читатимуть. І певне, що не дивлячися на всі помилки то-що, вона покаже, що, крім Кащенкового підходу, є ще й инші—оце й користь уже, хоч автор зробив сам усе, щоб зменшити цю користь.